

ELS PIONERS DEL CINEMA PEDAGÒGIC A CATALUNYA

Por Enric RUIZ GIL

Resum

En el marc de la Mancomunitat de Catalunya, un moment d'obertura i innovació en tots els àmbits, es va produir un tomb de modernitat en la *instrucció pública*. La pedagogia reivindicava el mètode intuïtiu, i el repte innovador imposava mètodes experimentals. Al cap davant d'aquest procés hi havia mestres i pedagogs. La Mancomunitat va fixar-se en com responia Europa i els Estats Units d'Amèrica, a aquests nous reptes de modernitat, i va incorporar nombroses tècniques i polítiques, procedents d'altres països (França, Regne Unit, Alemanya, Itàlia, EUA, etc.).

Mentre el món patia els efectes de la primera Guerra Mundial, a Catalunya, un enginyer de tècniques tèxtils va sol·licitar l'adquisició d'un projector de cinema per poder millorar les tècniques de formació dels seus alumnes. La resposta positiva del Consell de Pedagogia, òrgan de la Mancomunitat que regia la instrucció pública, converteix als responsables d'aquesta iniciativa en pioners en el camp del cinema pedagògic.

Abstract

The pioneers of educational cinema in Catalonia: Under the framework of the *Mancomunitat de Catalunya* a time of openness and innovation was present in all areas, producing a shift in modern public education. The pedagogy vindicated an intuitive system and imposed the challenge of constant innovation on the methodology. At the head of this process were the teachers and educators. The *Mancomunitat de Catalunya*, looked to Europe and the U.S. as how to respond to these new challenges of modernity, and incorporated many techniques and policies from other countries (France, UK, Germany, Italy, USA, etc.).

While the world was suffering from the effects of World War I, in Catalonia, a technical textile engineer requested the acquisition of a film projector to improve the technical training of his students. The positive response of the Consell de Pedagogia (Council of Pedagogy), the entity that directed the public education in the *Mancomunitat de Catalunya*, converted those responsible for this initiative into the pioneers in the field of film education.

Keywords: Educational cinema, intuitive methodology, experimental methodology, teaching system, *Mancomunitat de Catalunya*.

Paraules clau: Cinema pedagògic, mètode intuïtiu, mètode experimental, instrucció, Mancomunitat.

*

*

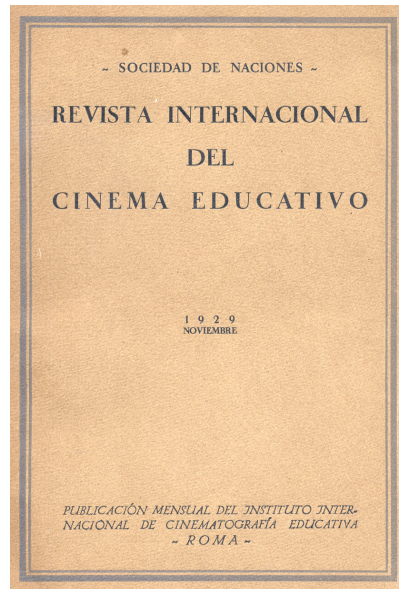
*

Introducció

El cinema com a eina pedagògica s'inicia els anys immediatament posteriors a la Primera Guerra Mundial. Molt abans, en 1908, el pedagog belga Sluys, sota el marc de l'ensenyament intuïtiu, va utilitzar una projecció d'imatges fixes per demostrar les possibilitats del cinema en el camp de l'educació. Les imatges eren capaces de substituir la realitat i mostrar-se més entenedores pels alumnes que una lliçó tradicional. Probablement el conflicte bèl·lic va aplaçar el desenvolupament d'aquesta vessant educativa.

Un cop acabada la Primera Guerra Mundial a Àustria (1919) van aparèixer organitzacions dedicades a promocionar el cinema educatiu. En 1923, mestres austríacs interessats en aquesta eina creen una associació fotogràfica i cinematogràfica. Aquesta entitat orientava tècnicament i pedagògica als seus associats, i disposava d'una col·lecció de films per llogar. Mentre a Alemanya el Dr. Günther va crear l'any 1920 el *Seminari del Film* amb l'objectiu de fer servir la imatge i el cinema com a mètode d'ensenyament i cultura. La voluntat de dur el cinema educatiu fins l'últim racó del país va fer desenvolupar un sistema de cinema ambulant.

En 1924 es crea la *Unió Cinematogràfica Educativa*, a Itàlia. L'any 1928 es posa en marxa l'Istituto Internazionale del Cinema Educativo de Roma, impulsor de l'intercanvi de pel·lícules amb altres països i editor d'una revista especialitzada en cinc idiomes. L'any 1929 Itàlia disposava de nombroses escoles amb aparells de projecció.

A França a l'any 1926 es crea la Cinémathèque Nationale amb l'objectiu de promocionar el cinema educatiu. Pretenia orientar professionalment als joves i estava enfocat cap les arts i els oficis. Per una banda s'utilitzava per millorar la preparació tècnica de l'aprenent o de l'obrer; i per una altra banda, substituïa la visita als tallers, oficines o fàbriques. L'any 1929 el *Museu Pedagògic Nacional* proporcionava gratuïtament pel·lícules a mestres i conferenciant; i el cinema pedagògic arribava a un nombre important d'escoles.

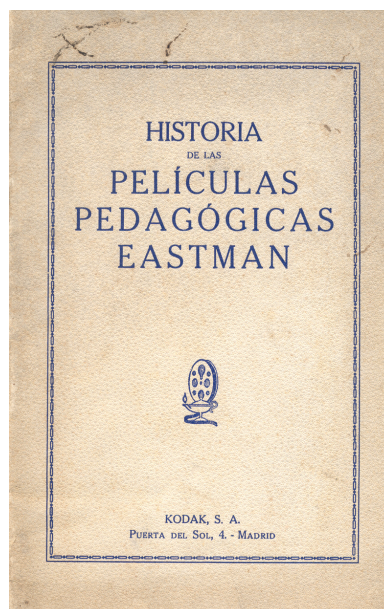
El pedagog Lunacharski va organitzar l'*Escola del Treball* russa. El seu informe favorable al cinema com a eina eficaç de «reconstrucció i renovació» del poble, va convèncer a Lenin —que havia nacionalitzat el cine soviètic el 27 d'agost de 1919— per impulsar el projecte. És cèlebre la recomanació de Lenin a Lunacharski: «Vostè, que té fama de protector de l'art, ha de recordar sempre que, de totes les arts, la més important per a nosaltres és el cinema». Entre 1925 i 1930 es van reunir més de 300 pel·lícules educatives, amb 3.000 còpies i gran desplegament ambulant dels recursos.

En tots els casos hi ha una mobilització dels mestres admetent al cinematògraf com una eina divulgadora de primer ordre, i aplicable a l'ensenyament. Aleshores es tenia la sensació d'estar utilitzant l'última tecnologia disponible. Totes les iniciatives anaven encaminades a formar els mestres en la utilització del mitjà (muntatge del projector, funcionament, etc.); la selecció de pel·lícules adequades a l'objectiu pedagògic; i un servei de préstec per facilitar l'accés al material docent.

Les temàtiques més utilitzades en les produccions pedagògiques eren les ciències naturals, la higiene, el comerç, la indústria, l'agricultura o l'art. S'incentivava als mestres a l'elaboració de pel·lícules pròpies. Així es podia ajustar el màxim la temàtica a les necessitats de cada grup o escola.

L'any 1922 als Estats Units d'Amèrica l'*Associació d'Educació Nacional* va realitzar un estudi en relació a la idoneïtat del cinematògraf com a eina pedagògica. L'estudi va mostrar: a) la potencialitat del cinema com a eina pedagògica; b) l'escassetat de films adaptats per l'ensenyament; c) l'elevat cost dels aparells i equips; d) la necessitat d'una forta inversió en l'àmbit federal; e) una manca d'estudis seriosos sobre el cinema educatiu.

Tot seguit es va iniciar un estudi, a càrrec de les Universitats de Colúmbia i Chicago, amb una mostra de 5.000 alumnes de tot el país. El resultat, segons l'empresa Eastman-Kodak, —subministradora dels films per aquest projecte—, va demostrar un millor rendiment acadèmic en els estudiants que havien visualitzat les seves pel·lícules, i menor en aquells sotmesos a l'aprenentatge tradicional.

Als anys vint, als EUA hi havia filmoteques dirigides per pedagogs a 32 dels 48 estats, i 30 associacions privades dedicades a experimentar i programar ensenyances visuals. Diferents institucions públiques feien servir el cinematògraf en el camp de l'ensenyament. Algunes productores oferien pel·lícules i guies informatives per l'ús didàctic per als professors. Aquestes i altres raons col·loquen als Estats Units al capdavant de la utilització del cinema com a eina pedagògica en el primer terç de segle XX.

Les primeres iniciatives a Catalunya

A l'Estat Espanyol, el cinematògraf com a eina pedagògica va trobar certes dificultats i resistències; tot i ser reconegut com una potencial eina pedagògica. El pedagog Buenaventura Delgado a *Notes per a l'història del cinema didàctic anterior a 1936* (Caparrós Lera, Carner-Ribalta i Delgado: 1988), senyala a la moralitat catòlica i la manca de finançament com els motius d'aquestes dificultats, i en conseqüència d'aquest endarreriment.

El primer document oficial publicat a l'Estat Espanyol en referència a la utilització del cinema com a eina pedagògica és del 1912. Es tracta d'un text publicat al *Boletín Oficial del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes*. El text es mostra partidari de la utilització del sistema de «proyecciones luminosas de películas cinematográficas», i de la seva aplicació a tots els ordres del coneixement. El motiu esgrimit és pel seu caràcter intuïtiu i realista; «...hieren vivamente la imaginación y deja sobre ella una semilla gráfica, base firme de la educación intelectual» (Caparrós Lera, Carner-Ribalta i Delgado: 1988).

Malgrat aquest interès, no serà fins 1927 quan es creà una càtedra ambulante agropecuària. Aquesta iniciativa va utilitzar el cinema com a eina divulgadora de tècniques agrícoles. En 1930, el *Vº Congreso Nacional Municipalista* va plantejar el desenvolupament del cinema com indústria. Catalunya i els ajuntaments de Bilbao i San Sebastià, aquests a través de les seves Caixes Municipals d'Estalvi, van seguir la recomanació.

Segons J. Massó Ventós, des del 1904 a Barcelona es produïen negatius cinematogràfics. L'edició de films havia produït artistes, operadors, directors, laboratoris, teatres "pose", indústries annexes a l'elaboració d'una cinta; en una paraula, tot el que és necessari per realitzar una pel·lícula.

Per a Buenaventura Delgado hi havia un consens en reconèixer els avantatges del cinema per l'ensenyament. Però al mateix temps hi havia una recança cap al cinema de ficció i la seva capacitat d'influir en les masses. Si bé s'admetia el valor pedagògic d'un documental de ciències naturals, de viatges o de les noves tècniques agropecuàries; s'advertia en relació al cinema de ficció, la seva incitació a la «perversió dels costums». Per una altra banda, el cost d'un projector podia estar al voltant de 500 i 1.500 pessetes. Això calia afegir el lloguer de pel·lícules, i l'adequació dels locals de projecció. En opinió de Delgado, només les universitats i alguna escola superior podria assumir econòmicament aquest tipus de recurs didàctic.

En aquest primer terç del segle XX, Catalunya va veure el naixement de la Mancomunitat (1914-1925), impulsada per Enric Prat de la Riba. Com a President de la Diputació de Barcelona, Prat de la Riba, havia creat l'Institut d'Estudis Catalans (1907), i com President de la Mancomunitat de Catalunya els avenços en planificació d'infraestructures, administració i cultura van ser notables. En el seu *Discurs noucentista de la Catalunya Ciutat* (1914), Prat de la Riba es plantejava els seus objectius amb els següents termes: «Escola amb biblioteca pública i carretera són tres elements que no han de faltar a cap poble per humil i arraconat que sigui».

Prat de la Riba i el seu equip tenien molt clara la intenció d'aconseguir un tomb de modernitat en la societat catalana. Per aconseguir-ho era necessari actuar sobre la «instrucció pública». Personatges com Alexandre Galí, Lluís Domènech i Montaner, Pompeu Fabra, Rosa Sensat, Eugeni d'Ors, Pau Vila, Rafel Campalans, Josep Puig i Cadafalch, etc., van renovar l'ensenyament en els seus diferents àmbits. Les característiques comuns d'aquesta generació van ser una mentalitat oberta, la innovació i un compromís amb la formació de qualitat pels joves. Per aconseguir-ho no van dubtar en enviar observadors als països més avançats del moment i en recollir les noves teories pedagògiques.

Per impulsar el projecte de biblioteques públiques, es van estudiar els models d'Estats Units, Regne Unit i França (es va crear l'Escola de Bibliotecàries). Es va dur a terme l'intercanvi de professors amb altres països (d'Itàlia es va importar el mètode d'ensenyament infantil Montessori). També es va realitzar una tasca de recerca bibliogràfica de noves tècniques industrials tant a França com a Alemanya, etc.

El Consell de Pedagogia¹ dirigia la política pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya (creat per la Diputació de Barcelona en 1913). Fins l'any 1916 es va

¹ La tasca principal del Consell de Pedagogia era vetllar per l'aplicació i adaptació dels progressos pedagògics en el centres sostinguts per la Mancomunitat de Catalunya. Aquests centres eren, entre d'altres, l'Escola d'alts Estudis Comercials, Escola d'Administració Pública, l'Escola Industrial, l'Escola Elemental del Treball (arts i oficis).

anomenar Consell d'Investigació Pedagògica, i a partir de 1920 va passar a la Mancomunitat i fou inclòs en els serveis científics-administratius.

Un dels seus fòrums de modernitat pedagògica era la revista *Quaderns d'Estudi*². En el seu número 1 de 1919, es recull un treball en relació a la pedagogia experimental, segons Meumann. Es tracta d'un enfocament didàctic experimental d'ensenyament a través d'experiments metodològics. L'autor de l'article, Modest Bargalló, adverteix de la necessitat d'avaluar tot mètode experimental, per saber si és o no beneficiós pels alumnes; i adaptar-lo a les diferents edats dels receptors. L'article descriu els fonaments experimentals de l'ensenyament intuïtiu, entenent la intuïció com la percepció mitjançant els sentits (colors, llum, sons, sorolls, temperatura i pressió, gust i olfacte). A més a més dels sentits, s'inclouïa totes les percepcions d'espai i temps; i tots els processos de reproducció, pels quals recordem representacions anteriors. Això ens ajuda a fixar i assimilar els elements percebuts. Per Bargalló, el record més complet és la intuïció. Aquest article ens mostra les darreres aportacions, en relació a la pedagogia del moment i és una prova més de l'obertura de mires dels pedagogs catalans d'aquell temps.

En aquest marc d'innovació i d'experimentació pedagògica trobem registrat, en el llibre d'Actes del Consell de Pedagogia de 8 de març de 1918, una sol·licitud d'un professor de l'Escola Industrial demanant l'adquisició d'un projector de cinema; per tal d'utilitzar-lo com a eina pedagògica amb els seus alumnes.

El professor era l'enginyer Manuel Massó Llorens. Tenia accés a un documental del treball dels antics pelaires catalans, propietat de Soler i Vilabella. A través d'Alexandre Galí, amb el qual mantenia correspondència personal, va proposar al Consell l'adquisició d'una màquina de projeccions. A aquesta proposta es va adherir Josep Agell –membre de l'esmentat Consell de Pedagogia–, que considerava l'adquisició de l'aparell una «indiscutible necessitat en un ensenyament modern». La proposta va ser aprovada i el Consell va designar a Josep Agell i al conseller-diputat Josep Puig d'Asprer, la missió d'adquirir un aparell de projeccions cinematogràfiques.

En sessions posteriors del Consell es pot anar seguint el procés d'adquisició de l'aparell. Les gestions realitzades per Agell i Puig es van concentrar en adquirir un projector sense haver-lo de comprar. Adduïen que degut a la quantitat d'empreses relacionades amb la Diputació seria fàcil aconseguir una donació, sense la necessitat de fer una despesa econòmica per comprar l'aparell. Van contactar amb l'empresari, i aleshores senador Joan Pich i Pon³, i aviat es va arribar a un acord per la donació. Degut a la manca d'estoc d'aquesta empresa del senyor Pich, l'aparell de projeccions no arribaria a l'Escola Industrial fins passat novembre de 1918.

²La revista *Quaderns d'Estudi* va ser una publicació del Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, entre 1915 i 1924. Recollia les inquietuds dels pedagogs catalans, i les noves teories en pedagogia, psicologia i didàctica de les ciències.

³Joan Pich i Pon (Barcelona, 1878 - París, 1937), empresari i membre del Partit Radical de Lerroux. Va tenir responsabilitats polítiques a l'Ajuntament de Barcelona com a regidor i alcalde accidental (1905-1915). També senador (1918) i diputat (1919). L'any 1935 va ser Alcalde de Barcelona. Fou iniciador del projecte de l'Exposició d'Indústries Elèctriques de Barcelona, i comissari de l'Exposició Internacional del 1929. Participà en l'Assemblea Nacional de la Dictadura de Primo de Rivera. S'exilià en començar la Guerra Civil espanyola. Fou cèlebre pels seus errors de lèxic (popularment anomenats «pich-i-ponades»).

Entre els anys 1918 i 1922 existeixen factures de compra de productes i reparacions en empreses especialitzades en fotografia i cinema, però no s'especifica si es tracta d'un sistema de projecció o de l'altre (exceptuant algun producte fotogràfic). Entre 1920 i 1921 es realitzen una sèrie de conferències i cursos de noves tècniques agrícoles de manera ambulant a diferents cooperatives. La metodologia emprada eren les projeccions. Aquestes permetien una millor comprensió i difusió de les noves tècniques entre els pagesos. Si bé l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona encara guarda plaques i diapositives d'aquestes activitats, no existeix referència de cap filmació de l'època.

En l'inventari realitzat l'any 1921 a l'Escola d'Agricultura, hi ha una sala de projeccions valorada en 3.671 pessetes. A l'hora de detallar el contingut de la sala apareix el següent concepte: «1 Cine complet per anar amb corrent contínua i alterna: 600 pessetes». (Esc. Sup. d'Agricultura: 1921). En l'inventari de l'any següent, a més de la sala de projeccions, s'afegeix un apartat de la secció de Fotografia on es detalla: «...d'una cambra fotogràfica per cine amb sis estoigs de cuiro: 300 pessetes». (Esc. Sup. d'Agricultura: 1922). També a l'Escola Tècnica d'Oficis d'Arts, a l'inventari de 1922 s'esmenta una màquina de projeccions valorada en 2.000 pessetes. En aquest cas no s'especifica el sistema de projeccions de la màquina. (Esc. Tèc. d'Oficis d'Art: 1921).

La sol·licitud del projector de cinema per projectar el documental *El pelaire català*, per motius estrictament pedagògics –sis mesos abans de l'acabament de la Primera Guerra Mundial–, converteix el professor Massó i als membres del Consell de Pedagogia d'aleshores⁴ (4) en pioners en la utilització del cinema com a eina pedagògica.

El cas de la iniciativa del Consell de Pedagogia no sembla encaixar en el marc, dibuixat per l'historiador Buenaventura Delgado. En cap moment hi ha una referència moral, ans al contrari, es veu com una innovació pedagògica de la qual es pot treure profit. Tampoc es planteja cap problema econòmic a l'hora d'adquirir un projector. S'aconsegueix una donació d'un empresari del sector relacionat comercialment amb la Diputació de Barcelona.

Per una altra banda, com afirma Delgado, el cinema pedagògic apareix en una Escola Superior per motius econòmics. Las sales i aules de projecció ja siguin a L'Escola de Belles Arts o a l'Escola Superior d'Agricultura apareixen valorades als inventaris amb xifres elevades, únicament a l'abast d'aquest tipus d'institucions educatives. Cal destacar que tornen a ser els professors, com ho van ser arreu del món, els qui acaben impulsant la iniciativa.

Exceptuant la pel·lícula documental esmentada, per il·lustrar la conferència titulada *El pelaire català*, no hi ha cap referència a altres pel·lícules pedagògiques de l'època a l'Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Tampoc cap d'edició francesa, italiana o britànica. Ni tant sols les Eastman-Kodak (EUA) de finals dels anys vint. De les quals hi havia coneixement, però no existeix constància del seu ús pedagògic.

⁴El Consell de Pedagogia de Catalunya estava format el 8 de març de 1918 pels següents membres: President, Joan Vallès i Pujals; Secretari, Alexandre Galí; Consellers-diputats, Antoni Sansalvador i Josep Puig d'Asprer; Consellers-professors, Josep Agell, Pompeu Fabra i Rafel Campalans; Consellers-tècnics, Eladi Homs i Eugeni d'Ors; i Secretari d'Instrucció Pública i Belles Arts, Ignasi Torruella.

Bibliografia

BALCELLS, A.; PUJOL, E.; SABATER, J. (1996): *La Mancomunitat de Catalunya i l'Autonomia. Institut d'Estudis Catalans*. Monografies de la Secció Històrico-Arqueològica, V. Barcelona.

BARGALLÓ, M. (1919) “La Pedagogia Experimental de Meumann. (Quarta i última lectura donada a l'Escola d'Estiu de 1918)”. *Quaderns d'Estudi*. Vol IX, any 4, núm. 1 (febrer), pp. 1-17. Consell de Pedagogia, Diputació Provincial de Barcelona.

CAPARRÓS LERA, J. M.; CARNER-RIBALTA, J.; DELGADO, B. (1988): *El cinema educatiu i la seva incidència a Catalunya. Dels orígens a 1939*. Publicaciones de l'ICE, Universitat de Barcelona, Col·lecció Mitjans Àudio-Visuals, núm. 2, Barcelona.

CONSELL DE PEDAGÒGICA (1918): *Actes del Consell de Pedagogia*. Vol I, (Sessions: 52 a 54, i 61), Ref.: 4268. Arxiu General de la Diputació de Barcelona.

CONSELL DE PEDAGOGIA (1918): *Proposicions fetes al Consell de Pedagogia*. (Projectes). Lligall: 2900, Expedient núm. 4. Arxiu General de la Diputació de Barcelona.

EASTMAN-KODAK (1922): *Historia de las películas pedagógicas Eastman*. Kodak S. A. Madrid.

ESCOLA SUPERIOR D'AGRICULTURA (1921): “Inventari patrimonial (31 desembre 1921)”. *Mancomunitat de Catalunya*. Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Lligall: 3422, expedient núm. 1. Barcelona

ESCOLA SUPERIOR D'AGRICULTURA (1922): “Inventari patrimonial (31 desembre 1922)”. *Mancomunitat de Catalunya*. Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Lligall: 3423, expedient núm. 13. Barcelona.

ESCOLA TÈCNICA D'OFICIS D'ART (1921): “Inventari patrimonial (6 juliol 1921)”. *Mancomunitat de Catalunya*. Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Lligall: 3422. Barcelona.

MASSÓ VENTÓS, J. (1918): *Com es confecciona un film*, Revista Minerva, Vol. XXVIII (Col·lecció popular dels coneixements indispensables), Consell de Pedagogia, Diputació de Barcelona. Ricard Duran i Alsina, Impressor-llibreters.

ENRIC RUIZ és llicenciat en Història General i Geografia per la Universitat de Barcelona i professor d'Institut. Ha col·laborat a l'*Índice Histórico Español* i realitzat recerques sobre l'obrerisme a Catalunya. És membre del Centre de Documentació de la Sagrera (Barcelona). - e-mail: eruisus@gmail.com